

Михайло Клавків,

канд. екон. наук, завідувач кафедри страхування
Тернопільської академії народного господарства

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОБ'ЄКТ СТРАХУВАННЯ

Свідома діяльність людей, спрямована на досягнення бажаних економічних результатів, кваліфікується як підприємництво. Однією із найважливіших рис підприємницької діяльності визнаються ризикові умови її здійснення. Ризиковий характер підприємницької діяльності є визначальним, оскільки навіть у словнику В. Даля термін «ризикувати» (ризик) тлумачиться як підприємництво («предприимчивость»)¹.

Підприємництво як форма ведення господарської діяльності існує давно і мало місце в усіх попередніх суспільно-економічних формаціях. Однак у кожному суспільно-історичному періоді цей вид діяльності відрізнявся рівнем та широтою охоплення об'єктів господарських відносин, змістом підприємницьких операцій та пропорціями розподілу ризику між їх учасниками. Характеризуючи стан економічних відносин, які, зокрема, склалися ще в період феодального ладу, польські економісти висловлювали думку про те, що вся сукупність здійснюваної вже тоді будь-якої господарської діяльності поділялася на окремі підприємницькі дії, внаслідок чого кожна господарська операція здійснювалася в межах будь-якого окремого підприємства. За цих умов кожен підприємець був не лише власником засобів і предметів праці, а й керівником виробничого процесу. Тільки він власними засобами і коштами покривав затрати на виробництво і пов'язаний з цим ризик та, у кінцевому підсумку, самостійно розпоряджався виготовленою продукцією. На відміну від феодалізму, за умов капіталістичного ладу у зв'язку із змінами структури виробництва і власності, ризик підприємництва почали переймати на себе не лише безпосередні організатори виробництва, а й ті капіталісти, які відважилися інвестувати власні кошти у чужі підприємства. В аналогічній ситуації опинилися також наймані працівники, які могли брати участь у чужих виробництвах лише власною працею, а тому теж зазнавали ризику втрати місця праці

і, відповідно, заробітку². Отже, підприємництво було і є загальнодоступним видом діяльності і однаково ризикованим для кожного члена суспільства за будь-якої його «стартової» майнової ситуації.

Метою підприємницької діяльності є отримання прибутку. Цього можна досягти лише налагодженням виробництва необхідної суспільству продукції, виконанням робіт та наданням різноманітних послуг, здатних задовольняти різноманітні суспільні потреби. Така діяльність здійснюється впродовж усіх чотирьох основних етапів процесу розширеного відтворення: а) виробництва; б) розподілу; в) обміну; г) споживання.

Послідовність перебігу цих етапів не є довільною. Вона, як відомо, детермінована суспільними відносинами. Безумовно, перший етап — виробництво — є логічним і фактичним початком кожного нового циклу розширеного відтворення, оскільки в ньому створюються матеріальні блага — предмети споживання, необхідні за будь-яких суспільно-економічних формацій. Виробництво є не лише джерелом забезпечення належного рівня і якості споживання, а й чинником і гарантом безпеки, яка, як і їжа, існує тільки за тієї умови, що «машина, яка її виробляє, не зупиняється ні на мить»³. Щоправда, ця «машина» може призупинитися або навіть зупинитися з огляду на ступінь вразливості елементів, які забезпечують процес виробництва. Такими елементами економічна теорія традиційно визнає робочу силу, предмети і засоби праці. У сільськогосподарському виробництві додатковими специфічними елементами виступають земля, вода і навіть повітря. Поряд з цим в останні десятиліття на роль четвертого чинника виробництва дедалі більше претендує інформація⁴. Важливим

²Rutkowski Jan. Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych. Tom 1. — Kraków, 1938. — С. 82.

³Милль С. Утилітаризм. О свободе. — СПб., 1900. — С. 176. (Цитовано за: Речицький В. Джерела суспільно політичної активності // Вісник АН України. — 1993. — № 5. — С. 42).

⁴Rehner Karl-Heinz. Information als Produktionsfaktor // Versicherungswirtschaft. — 1992. — № 8. — С. 462; Клавків Михайло. Загальна економічна теорія, адаптована до питань страхування // Финансовые услуги. — 1998. — № 1. — С. 56–59.

¹Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. — М., 1991. — С. 96.

чинником виробництва є також виробничий менеджмент, який забезпечує ефективну структуру виробничого процесу¹. Виробництво тісно пов'язане із розподілом і обміном готових виробів. Ці стадії є послідовними посередниками між виробництвом і споживанням — початком і кінцем повного циклу кругообігу. Однак відносини розподілу, як стверджує економічна теорія, передують обмінним лише в економічній системі, яка управляється централізовано. У зв'язку ж із радикальною зміною економічних умов у вільноринковій економіці домінуючого значення починають набувати відносини обміну. Відповідно до розстановки акцентів в економічній літературі стверджувалася така послідовність перебігу етапів процесу розширеного відтворення:

**виробництво — обмін — розподіл —
— споживання².**

Роль обміну, як і в попередній схемі, виявляється в еквівалентному переміщенні товарних мас чи інших цінностей від одного власника до іншого. Однак за такого підходу має відчуватися звуженість трактування відносин обміну, а тому вчені-фінансисти ще на початку 80-х років фазу розподілу почали розміщувати між двома фазами обміну, тобто між тією, яка була продовженням розподільчих відносин, і тією, якої бракувало як попередній розподілу. Розподіл, на відміну від обміну, є операцією, яка забезпечує нееквівалентне переміщення цінностей від одних власників до інших і в основному обслуговується за посередництвом фінансів. Отже, повний цикл кругообігу валового внутрішнього продукту ними вже зводився до таких етапів:

**виробництво — обмін — розподіл —
— обмін — споживання.**

З огляду на те що кожен з етапів розширеного відтворення знаходить свій реальний вияв у різних специфічних операціях підприємницького характеру, то відповідно до поширеної в економічній теорії і практиці думки, різноманітна за своїм змістом підприємницька діяльність набуває різних видів: виробнича, комерційна та фінансова. При цьому, якщо виробниче підприємництво ґрунтується передусім на виробництві та споживанні товарів і послуг, то підприємництво комерційного типу виникає на базі їх обміну, розподілу та

споживання. Основою фінансового підприємництва, на відміну від обох попередніх, є обіг, обмін та розподіл нематеріальних цінностей (вартостей). Основними його видами на сучасному українському ринку є діяльність тих його учасників, які надають суто фінансові послуги — кредитні, страхові та ін. — або здійснюють фінансові операції (відносини) у складі різних видів господарської діяльності. Тобто, виступаючи відносно самостійно, зазначені три види підприємницької діяльності тісно переплітаються і взаємодоповнюються таким чином, що кожен із видів може частково «міститися» в іншому і виокремлюватися з нього. При цьому у ролі базового, первинного виступає виробниче підприємництво, на основі якого формується комерційне, і закінчує цей ланцюг фінансове підприємництво. З огляду на відносну «молодість» фінансового підприємництва у чистому вигляді, його інколи ще не визнають окремим видом діяльності і часто поки що вважають лише особливим видом комерційного підприємництва³. Крім того, фінансове підприємництво часто є логічним і хронологічним продовженням не лише комерційного, а й виробничого підприємництва. Такий висновок ґрунтується на твердженні сучасної фінансової науки, згідно з яким фінансові, розподільчі за своєю суттю, економічні відносини не замикаються лише у якійсь одній ланці процесу розширеного відтворення, наприклад, у розподілі. Фінанси беруть участь у всіх фазах процесу відтворення, хоча при цьому на різних його стадіях ця участь неоднакова. Вона еквівалентна частці розподілу в кожній фазі, оскільки розподіл має місце і на виробничій стадії, і на стадіях обміну і споживання⁴. На думку вчених, аспекти поділу можна побачити на всіх етапах руху суспільного продукту: у виробництві, обміні і навіть у споживанні, якщо умовно знизити рівень наукової абстракції, перейшовши від розгляду логічного утвору — «власне поділу» до аналізу операцій дійсного поділу⁵. Отже, з огляду на різноманітність проявів підприємницької діяльності «можна стверджувати, що суспільне виробництво в цілому, а також діяльність господарських структур та окремих громадян у своїй основі об'єктивно містять елементи ризику, що зумовлює потребу у запобіганні їм, подоланні, зменшенні руйнівних або збиткових наслідків. Для цього треба частину валового внутрішнього продукту в

¹ *Pajestka Józef.* Czynniki i współzależności rozwoju społeczno-gospodarczego. Determinanty postępu. — Warszawa, 1981. — С. 35.

² *Bodnar Artur.* Społeczno-polityczne uwarunkowania i następstwa dłu-gofalowej polityki gospodarczej rządu // Studia Nauk Politycznych. — 1987. — № 1. — С. 130.

³ *Райзенберг Б. Ф.* Предпринимательство и риск. — М., 1992. — С. 8–15.

⁴ *Юрій С. І.* Дивергенція фінансів при розгортанні ринкових відносин // Фінанси України. — 1996. — № 9. — С. 5.

⁵ *Morecka Zofia.* Społeczne aspekty gospodarowania. — Warszawa, 1981. — С. 242.

грошовій або натуральній формі зосередити в страхових фондах»¹.

У процесі ризикової підприємницької діяльності її учасниками формуються специфічні економічні, страхові інтереси, які стають настільки вагомими, що вже здатні протиставлятися всім іншим. У зв'язку з цим провідний учений у галузі страхової науки професор В. Шахов висловив думку про те, що завдяки існуючій, кардинально відмінній орієнтації двох основних груп інтересів членів суспільства виникають економічні підстави для визначення двох базових, галузевих видів страхової діяльності, побудованих на двох, радикально відмінних між собою, групах ризиків:

- обслуговування страхових інтересів окремої особи та її сім'ї;
- обслуговування підприємницької діяльності².

Страховання, як свідчить сучасна господарська практика, підвищуючи економічну безпеку для суб'єктів підприємництва, може бути не лише формою захисту, а й рушієм економічного розвитку. Доброю ілюстрацією цього процесу є розвиток страхування фінансових ризиків, до яких належать: страхування митно-податкових платежів; страхування кредиту, предметів застави; страхування зобов'язань частинної оплати за товари, куплені у кредит або ж на умовах лізингу; страхування від неотримання прибутку та ряду інших нових видів страхового захисту. Надходження страхових внесків від здійснених операцій із страхування різних видів фінансових ризиків становили у 1999 р. близько 17 % загального обсягу страхової премії українських страховиків³. Однак ще у 1998 р. вони оцінювалися як найбільші у структурі страхових надходжень, оскільки сягали тоді аж 30 % і становили 167 803 тис. грн.⁴ У деяких польських страхових товариствах цей показник у цей самий період теж досяг 30-відсоткового рівня, виразно засвідчуючи тенденцію зростання⁵.

Зважаючи на економічну і технологічну складність управління фінансовими ризиками, маркетологи страхової компанії

«Гарант-АВТО» у своєму рекламному проєкті влучно і не без підстав визнали страхування фінансових ризиків за «свята святых» сучасного страхового ринку. Отже, цей напрям страхової діяльності не лише потребує, а й заслуговує на глибоке вивчення і теоретичне узагальнення як на основі власної практики, так і з врахуванням зарубіжного досвіду. Зважаючи на різноманітність фінансових ризиків, спроби наукового дослідження проблем страхування їх у багатьох країнах здебільшого здійснюються на ринку, обмеженому страхуванням кредитів (у тому числі і експортних), страхуванням гарантій чи їх наданням, а також страхуванням від інших фінансових втрат, передусім втрати прибутку у разі переривання виробничого процесу⁶. Такий підхід визначається сучасними і найближчими потребами страхового ринку. Щоправда, на українському страховому ринку поки що найбільше поширеним з них є страхування засобів застави як форми захисту кредитної заборгованості. Однак найбільшим попитом на польському ринку вже тепер користуються страхування кредитів, наданих під купівлю товару, страхування експортних кредитів та страхування лізингу, головним чином на ринку автотранспортних засобів⁷. На основі обслуговування різноманітних ризиків фінансового характеру виникла і формується нова підгалузь страхового захисту підприємництва – так зване фінансове страхування⁸. При цьому прикметник «фінансове» вказує на те, що об'єктом страхового захисту є ті операції, які пов'язані із управлінням фінансами у підприємницькій діяльності⁹. Отже, ситуація, яка склалася на сусідньому страховому ринку, з огляду на спільність багатьох рис, може розглядатися як зразкова і вказувати на тенденції у сфері розбудови страхування підприємництва в Україні.

⁶*Kwiecień Hlona*. Rynek ubezpieczeń finansowych w Polsce / Finanse, banki i ubezpieczenia w Polsce u progu XXI wieku. Tom III. Ubezpieczenia. – Poznań, 2000. – С. 175; *Драганов Христо, Близнаков Йордан*. Застраховане. – София, 2000. – С. 220.

⁷*Ślipierski Marek*. Bariery rozwoju ubezpieczeń kredytowych w Polsce // Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych. – 2000. – № 2. – С. 39, 40.

⁸*Maszybrocki Mirosław*. Ubezpieczenia finansowe // Wiadomości Ubezpieczeniowe. – 1995. – № 4,6. – С. 27.

⁹*Lasota Katarzyna*. Charakter prawny ubezpieczenia należności factoringowych na tle ubezpieczeń finansowych na przykładzie Polski i Niemiec // Prawo, Ubezpieczenia, Reasekuracja. – 2000. – № 2. – С. 38.

¹*Василик О. Д.* Теорія фінансів: Підручник. – К., 2000. – С. 287.

²*Шахов В. В.* Введение в страхование. – М., 1992. – С. 12.

³*Основні показники страхової діяльності у 1999 році // Україна - BUSINESS*. – 2000. – № 14 (463). – С. 3.

⁴*Яковенко Ігор*. Про стан і тенденції страхового ринку України в 1998 році // Фондовий ринок. – 2000. – № 16. – С. 22–25.

⁵*Kuchlewska Maria*. Determinanty popytu przedsiębiorstw na ubezpieczenia / Studia Ubezpieczeniowe. – Poznań, 1998. – С. 86.